

TASVİR EK FİİLİNİN YAPISI STRUCTURE OF DESCRIPTIVE COMPLEMENTARY VERB

BAHRİ KUŞ

Arş. Gör. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Assist. Dr. Sakarya University Faculty of Science and Letters Department of Turkish Language and Letter
bahri_kus@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1866-4281>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-62, Mayıs-May 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 20.03.2018

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 06.04.2018

Sayfa-*Pages* : 73-82

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3905>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

TASVİR EK FİİLİNİN YAPISI*
STRUCTURE OF DESCRIPTIVE COMPLEMENTARY VERB

BAHRİ KUŞ

Öz

Türk dilinde cümleden sese kadar tüm unsurların kendilerine mahsus yapısı vardır. Ses, hece, kelime ve ek gibi her müstakil unsurun yapısı, o yapıyı oluşturan karşılıklı ilişkileriyle meydana gelmektedir. Unsurların birbirini karşılıklı var etme esasına dayanan bu ilişki, yapının açıklanabilmesini sağlayan bilginin kaynağını oluşturmaktadır. Bu makalede bir gramer terimi olarak yapı ve yapıyı meydana getiren karşılıklı ilişkilerden hareketle tasvir ek fiilinin yapısı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapı, tasvir ek fiili, işlev.

Abstract

In Turkic language all items have an original structure from phrase to sound. Items such as sound, syllable, word and affix individual structure arise from mutuality relations which form its structure. This relation which base on the Principe that can be mentioned as the items mutual presence is also the main source which provide an opportunity for explain in the structure. In this article the structure and mutual relations will be evaluated as a grammatical subject and by this way descriptive complementary verb will be handled.

Key Words: Structure, descriptive complementary verb, function.

Giriş

Türk dilinde cümleden sese kadar tüm unsurların kendilerine mahsus yapısı bulunmaktadır. Ses, hece, kelime ve ek gibi her müstakil unsurun yapısı, o yapıyı oluşturan nitelikler ve bu nitelikler arasındaki karşılıklı ilişkilerle meydana gelmektedir. Unsurların birbirini karşılıklı var etme esasına dayanan bu ilişki, yapının açıklanabilmesini sağlayan bilginin de kaynağını oluşturmaktadır. Müstakil yapılar arasındaki ilişki ise yapılar arası yapı ilişkisini ortaya koymaktadır.

Bir unsuru meydana getiren niteliklerin toplamına *yapı*, unsurların bir prensip etrafında nasıl toplandığının cevabını veren ve herhangi bir yapının unsurları arasındaki ilişkileri bir kural eşliğinde denklem haline getiren bilgiye de *yapı bilgisi* adı verilir. Yapı ile *tanım* arasında da organik bir bağ bulunmaktadır. Bir yapının açıklanması demek olan *tanım*, aynı zamanda bir yapıyı diğerinden ayıran denklemi de barındırır. Bu sebepledir ki *tasvir*, tanım yerine kullanılamamaktadır.

Bir yapının açıklanması, aynı zamanda dildeki diğer unsurların yapılarıyla olan yapı ilişkilerinin ne olduğunun da tespit edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu, dilin unsurlarından sadece birinin yapısının müstakil olarak açıklanmasının mümkün olmadığı anlamını taşımaktadır. Söz gelimi dilin gerçekleştirildiği alan olan cümlede kelime, ek ve tamlama gibi pek çok unsur bulunur. Buna rağmen cümle bir üst yapı olarak

* Bu makale, Tarihi Türk Lehçelerinde Tasvir Fiilleri adlı doktora tezinden üretilmiştir.

değerlendirilemez durumdadır. Cümlelerin başka yapıları barındırıyor olması onun bir üst yapıyı temsil etmesinden ileri gelmediği gibi aksine bu durum kendi yapısının bir özelliğidir. Çünkü Türk dilinde cümle, asgari olarak, zaman ve mekân bakımından kayıt altına alınan bir fiilden meydana gelir. Hareket içeriğine sahip bir kelime ve dizim ilişkisi ile sıralanan zaman ve şahıs ekleriyle bunlar arasındaki ilişki cümlelerin yapısını ortaya koyan boyutlardan yalnız birkaçıdır.

Söz gelimi ses cihazımızda seslerin üç temel niteliği ve onların alt nitelikleriyle bu niteliklerin boğumlanmasına imkân veren boğumlanma açıklığı ve boğumlanma süresi arasındaki ilişki sesin yapısını ortaya koyar. Sesin nitelikleri boğumlanma yeri, ses telleri ve soluğun kontrolü demek olan boğumlanma şekline dayanır. Seslerin temel nitelikleri arasında boğumlanmayı meydana getiren dikey ilişki ile muhtemel karşılıklardan birer tanesinin belirlendiği ve art zamanlı işleyen yatay ilişki bulunur. Sesin meydana gelmesi yani boğumlanma, bir nicelik nitelik karşılıklılığına sahiptir. Her ses için ayrı ayrı olmak üzere seslerin niteliklerinin oluşabilmesi için ses cihazında o sese ait oluşturulan bir açıklık ve verilen bir süre vardır. Seslerin nitelikleri bu süre ve açıklığa bağlı olarak üretilebilir/boğumlanabilir. Bu da seslerin nicelik ve nitelik bakımından karşılıklı bir ilişkiye sahip olduğu anlamına gelir. Sesin yapısına dair verilen bu özet bilgiler aynı zamanda sesin heceyle olan yapı ilişkisini de gösterir. Çünkü bir yapıyı meydana getiren ilişkilerin sınırı diğer yapılarla olan münasebeti de göstermektedir.

Müstakil yapıların kendi içindeki karşılıklı bağımlılık ilişkilerini ve aynı zamanda diğer yapılarla arasında bulunan yapı ilişkisinin ne olduğunu dildeki tüm boyutlarıyla ortaya koyan düzen, Türk dilinde *ekleşme dizisinin karşılıklı düzeni* adıyla anılmaktadır (Turan 2016: 3).

Türk dilinin kelime ve ekten ibaret olan unsurlarının birbirlerini yapılandıran karşılıklı ilişkilerini ya da başka bir deyişle bu unsurları birbirinden ayrılan nitelik farklarını belirgin ölçütler (anlam, işlev, şekil, öncelik sonralık, telaffuz aralığı süresi, isim fiil kategorileri gibi) kullanarak belirlemek mümkündür.

Tasvir Ek Fiili

Anlam değiştirmeden isim kategorisini fiil kategorisine aktarmakla görevli olan ek fiillerin bir alt türünü oluşturan tasvir ek fiili¹, dilbilgisi çalışmalarının büyük bir kısmında *yardımcı fiil* olarak ele alınmıştır.² Tasvirî/yardımcı fiilin eklendiği unsuru fiilleştirdiği ve bunu icra ederken de asıl fiilin anlamını çeşitli yönlerden tasvir ettiği de çalışmaların ortaklaşan başka bir yönünü temsil etmektedir³

¹ Burada tasvir ek fiili olarak anılan unsur için muhtelif çalışmalarda *fiil*, *deskriptif fiil*, *yardımcı fiil*, *yardımcı eylem*, *yardımcı söz*, *tasvir fiili*, *tasvirî fiil*, *çekimli yardımcı fiil*, *tarifi yardımcı fiil*, *düzenli birleşik fiil*, *betimsel fiil*, *yarı yardımcı fiil* gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir.

² Birleşik fiil hakkında ortaya konan yaklaşımlar, Türk Dil Kurumunun 6 Haziran 2014 tarihinde düzenlediği *Birleşik Fiil* adlı bilimsel toplantıda Demiral (2017: 13-32) tarafından sunulmuştur. Tarafımızdan hazırlanan doktora tez çalışmasında da tasvir ek fiilleriyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu makalede ise, konuya dair ortak görüşler üzerinde durulmuş, ayrıntıya girilmemiştir.

³ Ayrıca bk. Gabain 1953: 18, 24; Tan 2010: 25; İlhan 2001: 182; Karahan 2005: 77; Nazarov 2005: 85; Kirişçiöğlü 2008: 1, 8; Güner 2013: 305; Arğuşah 2013: 177, 178; Demir 2014: 119; Demirel 2015: 829; Korkmaz 2003: 811; Şahin 2003: 66; Delice 2007: 24; Şahin 2012: 178; Şen 2015: 78.

Yaygın olarak *birleşik fiil*⁴ başlığı altında ve *asıl fiil + zarf fiil eki + yardımcı / tasvir(i) fiil* düzeninde değerlendirilen bu unsurun bir *kelime* olarak değerlendirildiği gözlenmektedir. Ayrıca, incelemelerde, tasvir ek fiili olarak kullanılan morfemlerin belirli bir takım fiiller olduğuna da yer verilmiştir (Özkan 2009: 147-148).

Yardımcı/tasvir(i) fiil olarak nitelendirilen bu dil ögesinin müstakil bir fiil halindeyken sahip olduğu anlamından az çok uzaklaşarak, anlam kaymasına veya değişmesine uğrayarak asıl anlamının dışında tasvir anlamıyla kullanıldığı da çalışmalarda yer verilen başka hususiyetlerdir (Uçar 2016: 23).

Kimi çalışmalarda ise konu gramerleşme teorisi⁵ açısından ele alınmıştır (Gökçe 2013: 67).

Tasvir Ek Fiilinin Yapısı

Bir dil unsurunun kelime veya ek kategorilerinin hangisine dâhil olduğu bu iki sınıf arasındaki karşılıklı ilişkilerle tespit edilebilir. Zira Türk dili, kelime ve ekten ibaret olan unsurlarını birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisiyle yapılandırmıştır. Bu iki yapının birbirleriyle yapılandırılmış olması anlam, işlev, şekil, öncelik-sonralık ve tamlama-ekleşme açısından ortaya konulmuştur. Türk dilindeki eklerin sınıflandırıldığı bir yazıda bu yapı ilişkileri özetlenerek belirlenmiştir (Turan 2016: 12).

Kelime, müstakil bir şekil ve bağımsız olarak algılanabilen bir anlamla var olan bir dil unsurudur. Buna göre üst şekil alt şekil karşılıklığına sahip olmayan kelimeler, müstakil telaffuz şekillerini birbirlerine karşı muhafaza ederler. Buna karşın *ek* ise eklendiği yerde var olan, eklendiği kelimeye göre telaffuz edilen üst şekil alt şekil ilişkisine⁶ sahip bir görev unsuru olarak görülmektedir.⁷ Kelimeler ortada bir cümle olmadan da algılanabilen anlamlara sahiptir. Ekler ise kelimeye ait türlü işlevleri yerine getiren görevli unsurlardır. Bu sebeple kelimeler için anlamsızlıktan, ekler için ise anlamdan bahsedilememektedir.

Kelime ve ek kategorileri arasındaki diğer karşılıklı ilişki türü de öncelik sonralık ilişkisidir. Buna göre kelime kelime ilişkisinde (tamlamada) kelimeler, aralarında bir

⁴ Son şekli fiil olmak üzere genellikle *isim+yardımcı fiil* ve *fiil+(zarf fiil eki)+(yardımcı) fiil* şeklinde türlere ayrılan birleşik fiil teriminin de yeniden ele alınması faydalı olabilir. Bağımsız sözlük elemanları ile kurulan tamlama veya ((kelime+ek)+ek) şeklinde meydana gelen teşkillerin şekilce iki kelimedenden meydana geldiği yolundaki değerlendirmeler birleşik kelimenin oluşması için gereken ses, şekil ve anlam düzeyindeki değişiklikleri barındırmamaktadır. Mesela *hanımeli* bir birleşik kelimedir. *Hanım* ve *el* kelimeleri arasında ulanma hadisesi meydana gelmiş, şeklen ve anlamca iki ayrı kelime olan unsurlar, aralarındaki telaffuz aralığı süresinin iki kelime arasındakinden bir kelimenin iki hecesi arasındaki kadar bir süreye inmesiyle tek kelime haline gelmiştir. Ayrıca *hanım* ile *elden* ayrı olarak üçüncü bir anlam ortaya çıkmıştır: Güzel kokulu bir çiçek.

⁵ *Gramerleşme teorisi*, bağımsız sözlük birimlerin zaman içinde bağımlı birimlere dönüşmesi şeklinde özetlenebilir. (Gramerleşme teorisi hakkında bk. Bacanlı 2014; S. Demir, 2013; Nurettin Demir, 2013; Demirci, 2008; Sarı, 2000; Salan, 2014; Ağca, 2013, 2015; Aydemir, 2015).

⁶ Mesela +IAR bir üst şekildir. Bu üst şeklin alt şekilleri +Iar ve +Ier'dir: *masa+lar*; *kalem+ler* vs. Üst şekillerin aktarılmasında farklı tercihler görülebilmektedir. Burada +IAR şeklinde gösterilen çokluk kategorisi başka bir çalışmada +IEr biçiminde işaretlenmiştir (bk. Daşdemir 2014: 64).

⁷ Şüphesiz kelimeler de çeşitli görevlerde kullanılabilir. Mesela tamlamalar bunun kolaylıkla tespit edilebildiği unsurlardır. Bir anlamın başka bir anlama karşı görevlendirilmesi aracılığıyla kelime ve varlık sebebi *görev* olan ekin bu taraflarıyla bir tartışmaya konu edilemeyeceği de bilinen bir gerçektir.

kelimeyi diğerinden ayrı olarak algılamayı sağlayan telaffuz aralığı süresi ile önce yardımcı unsur (tamlayan) sonra asıl unsur (tamlanan) olarak sıralanırlar.⁸

Öncelik sonralık ilişkisinde, kelime ile ek söz konusu edildiğinde bu kez asıl unsur başta yardımcı unsur/lar ise sonda bulunur. Ekleşmenin asıl unsuru kelime, yardımcı unsuru ise ektir. Ekleşmede anlam ile içeriklendirilmiş yalnız bir unsur vardır: Kelime. Bu sebeple kelime daima başta yer alır.

Öncelik sonralık bağlantısının görüldüğü diğer bir ilişki türü de ek ile ek arasındadır. Ekler, eklendikleri kelimeye ait işlevleri karşılama sıralarına göre yapılandırılan bir sıra ile aynı üst fonksiyonu temsil edenler kendi aralarında art zamanlı (yandaş karşıtlık); farklı üst fonksiyonları temsil edenler ise eş zamanlı (yandaş karşıtlık) olarak yer alırlar (Turan 2016: 6).

İşte bu yapı ilişkileri sadece kelime ve ekin birbirleriyle olan yapı ilişkisini tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda kelime ve ekin yapısını da tarif eder. Bu yapı ilişkisi dildeki herhangi bir unsurun gramer sınıfının tayin edilmesinde kullanılır. İsimle fiil kategorileri arasındaki farkın belirgin bir anlam ve şekil farkına dayalı olarak açıklanabilmesi de bu işleyişin bir sonucudur.

Karşılıklı ilişkilerin takip edilmesinin pratik özetine şu sorularla ulaşılabilir:

- İncelenen unsur anlam ögesi midir, görev ögesi mi?
- Unsurlar arasındaki öncelik sonralık sırası nasıl düzenlenmiştir?
- Ögeler arasındaki telaffuz aralığı süresi ne kadardır?⁹
- İncelenen unsurun üst şekil alt şekil ilişkisindeki durumu nedir?¹⁰

gel-ø-i+ver-ø⁻¹¹

para+ø+yı ver-ø

⁸ Ekleşmede asıl unsurun başta, tamlamada ise sonda bulunması Türk dilinin ekleşme düzenine hâkim olan prensibin bir göstergesi durumundadır. Ayırıcı niteliğe sahip ve konuşanın alıcı tarafından anlaşılmasının öncelikli görüldüğü unsurun daima önce geldiği görülmektedir. “*mavi+ø+ø kalem+ø+i getir*” cümlesinde niteleme fonksiyonlu bir tamlama olan *mavi+ø+ø kalem+ø (isim+teklilik eki+sıfatlama eki isim+teklilik eki)* sözünde yardımcı unsur olan *mavi* başa alınarak anlaşılması gerekli görülen nitelik (*mavi olmayan kalemlerden ayırt edilerek*) belirtilmiştir. Asıl unsurun ekleşmede başta bulunması da aynı prensiple açıklanabilir. ((*kelime+ek*)+*ek*) şeklindeki teşkillerde yalnız bir anlam unsuru bulunmakta ve bu unsur da tabii olarak başta yer almaktadır.

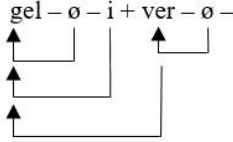
⁹ Bir sesin boğumlanması ile sonraki sesin boğumlanması arasında geçen *boğumlanma aralığı süresinde* olduğu gibi hece ve kelimeler ile bir sonraki hece ya da kelimenin telaffuzu arasında da bir süre bulunur. Bu süreye *telaffuz aralığı süresi* adı verilir. Yazıdan hareketle tespit edilmesi mümkün olmayan bu mutlak sürede, unsurlar arasındaki birim sürenin sayısal değerinin ne olduğu ancak laboratuvar ortamındaki ölçümlerle tespit edilebilir. Konuşmadan konuşmaya da değişebilir nitelikte olan bu sürede, orantılı olarak bir birim süre mutlaka vardır. Heceler arasındaki birim süre ile kelimeler arasındaki birim sürenin her şartta farklı olacağı ve aralarındaki orantısal katsayının korunacağı düşünüldüğünde bu farkın iki kat olarak zikredilmesi, sayısal değerler arasındaki katsayının değil birim süreler arasındaki orantının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

¹⁰ Burada pratik bir özet olarak verilen bu sorular Turan (2016: 12) tarafından ayrıntılı olarak şu şekilde belirlenmiştir: “*Ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni adı ile karşılanabilecek bu düzen, isim ve fiil sınıfları, kelime ile kelime, kelime ile ek, ek ile ek; anlam ile işlev, işlev ile işlev, alt işlev ile üst işlev; yardımcı unsur ile asıl unsur; tamlayan ile tamlanan; yandaş ile yandaş ve öncelik ile sonralık arasındaki karşılıklı var etme/karşıtlık ilişkisine göre şekillenip işleyen bir denklemdir*”.

¹¹ *gel-ø-i+ver-ø*- (fiil-olumluluk eki-zarffiil eki+tasvir ek fiili-olumluluk eki); *para+ø+yı ver-ø*- (isim+teklilik eki+hâl eki+fiil-olumluluk eki).

Yukarıdaki örneklerden ilkinde +*ver-* şekli dil bilgisi çalışmalarındaki yaygın görüşe göre bir yardımcı fiildir. Kendi anlamından uzaklaşarak asıl fiili tasvir ettiği ya da tasvir anlamı üstlendiği belirtilen bu unsurun *yardımcı* da olsa bir kelime olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımın tasvir ek fiiline anlam atfetme çabası olarak süregeldiği gözlenmektedir.

Yukarıda yer verilen karşılıklı ilişkiler eşliğinde *gel-i+ver-ø-* ekleşmesindeki +*ver-* morfemi bir kelime olarak kabul edildiği takdirde onun kelime kelime arasındaki ilişki gereği asıl unsur olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Hâlbuki bu unsurun asıl unsur olmadığı ve görevinin de başta bulunan *asıl* fiili çeşitli yönlerden tasvir ettiği pek çok incelemede söze konu edilmiştir. Ayrıca *gel-ø-i+ver-ø-* vb. fiillerdeki tasvir ek fiilinin bir tasvir anlamı yüklediği de söylenmiştir (Şahin 2009: 66). Bu durumda, buradaki ilişkinin kelime ile kelime değil, kelime ile ek arasında olduğu ortaya çıkmaktadır. Asıl unsur olarak kelimenin başta; yardımcı unsur olarak ise ek/lerin sonda olduğu ekleşme düzeninde ekler, anlamın ihtiyacı olan işlevleri üst fonksiyonları temsil ederek işlev ilişkilerine göre sıralanırlar.

Unsurların işlev sıra ve yönlerinin gösterildiği yukarıdaki çözümlemeye de görüldüğü üzere asıl unsur olan *gel-* ekleşmenin başında bulunmaktadır. Kelimenin işlevlerini karşılama sıralarına göre aralarında bir kelimenin iki hecesi arasındaki telaffuz aralığı süresiyle ve yan yana sıralanan ekler ise sonda yer almaktadır. Ekleşmenin başında bulunan kelimenin türü aynı zamanda sonraki unsurların da türünü tayin edici niteliktedir. Bu sayede isim ve fiil kategorileri arasındaki düzenli geçiş kanununun işleyişinin izlenebildiği kelime ile ek ve ek ile ek ilişkisi de takip edilmektedir. Türk dilinde, isim ve fiil kategorilerinden birinden diğerine geçişi sağlayan morfemler arasında yapım ekleri de bulunmaktadır. Yapım eklerinin kategori değiştirmekle¹² birlikte kelimenin kök anlamını da değiştirdiği bilinmektedir. Bundan başka kendisinden önceki unsurun fiil sınıfında olma özelliğini arayan ve eklenmesiyle mevcut kategoriye isim olarak değiştiren ekler arasında zaman eki ve fiilimsi ekleri de bulunmaktadır. Fiilin zaman bakımından bitimliliğini sağlayan zaman eklerinde ve kullanılış müddeti boyunca fiilleri şekilce isim sınıfına aktaran fiilimsi eklerinde ise anlam değiştirme niteliği görülmez.

Yapım eki dışında isim kategorisini fiil kategorisine aktaran diğer ek türü ise ek fiildir. Ek fiil, eklendiği ismin anlamını değiştirmeden onları şekilce fiil sınıfına aktaran ek türünü temsil etmektedir. Ek fiil kategorisinin *cevher ek fiili* ve *tasvir ek fiili* olmak üzere iki alt türü bulunmaktadır. Tasvir ek fiilinin *cevher ek fiiline* göre farkını eklendiği

¹² Yapım eklerinin dört alt türü içinden ikisi (isimden fiil ve fiilden isim) isimden fiile, fiilden isimе geçişi sağlamaktadır.

isim sınıfına yüklediği nüans belirler.¹³ Sözü edilen bu katkı, bir anlam değişikliğini göstermemektedir. Yukarıdaki örneğe bakıldığında ekleşmenin asıl unsuru olan *gel*- fiilinin anlamının hâlâ aynı olduğu fakat bu eylemin icra şekline yönelik bir nüans olduğu görülmektedir. *Gel-* veya *geli-ver-* fiilleri arasındaki farkı bir anlam ayrılığı olarak değil, bu fiillerin iç yapılarına dair bir fark olarak değerlendirmek gerekmektedir. Zira her iki unsur da bir fiildir ve her ikisinde de *gel-* fiili müstakil anlamını muhafaza etmektedir. Bu morfepler çekimli bir hale getirildiğinde durum daha belirginleşecektir: “*geldim*”, “*geli-verdim*”. Bu cümlelerin her ikisinde de söylenilmek istenen *gel-* eyleminin *ben* tarafından geçmiş zamanda gerçekleştiğidir. Yine her iki cümlede de belirtilen hareketin içeriği “*ulaşmak, varmak*”tır. Ancak “*geli-verdim*” cümlesinde *gel-* işinin *kolaylıkla* veya *çabuklukla* yapıldığı anlaşılmaktadır. Her durumda +*ver-* şeklinin bir kelime türü olarak değerlendirilemeyeceği ortadadır.

“*para+ø+yı ver-ø-*” yapısındaki *ver-* ise anlam içeriği hareket bildiren bir kelimedir. Asıl unsur olarak, yardımcı unsur ile aralarında bir kelimenin iki hecesi arasındakinden en az iki kat fazla bir telaffuz aralığı süresiyle, sonra yer almıştır.

Karşıladıkları fonksiyon bakımından çok zengin bir görünüm arz eden tasvir ek fiillerinin üst şekil alt şekil karşılıklılığına sahip olmadıkları görülür. Aslında Türk diline hâkim olan ses düzeninde eklerin ses uyumlarına direnmeleri sıklıkla görülen bir durum değildir. Tasvir ek fiili olarak kullanılan morfeplerin ses uyumuna direnerek şekillerini muhafaza etmesi de bu durumun dışındaki bir örneği temsil etmektedir. Üst şekil alt şekil ilişkisine sahip olmadan karşılanan işlev zenginliği, bu karşılıklı ilişki olduğunda karşılanamayacağından müstakil şekillerin korunduğu görülmektedir. Bir an için +*vAr-* morfeiminin bir üst şekil ve bu şeklin alt şekillerinin de +*var-*, +*ver-* olduğunu düşünerek birer kelime olan *var-* ve *ver-* fiilleri eşliğinde bu durum örneklendirilebilir: *varıvar-* / *veriver-*. Bu misallerde görüldüğü üzere üst şekil alt şekil ilişkisi olduğunda aynı fonksiyon yerine farklı fonksiyonlar icra edilmiş olmaktadır.¹⁴ Fonksiyon zenginliğini koruma dinamizmine dayanan üst şekil alt şekil karşılıklılığının olmaması aynı zamanda dildeki bütün fiil şekillerinin de tasvir ek fiili olarak kullanılabilir olma potansiyelini göstermektedir.¹⁵

¹³ Tek fonksiyonu isimlerin anlamına müdahalede bulunmadan onları fiil sınıfına aktarmak olan cevher ek fiili bu işlevini farklı çevre şartları ve diyalektlere göre başka şekillerle yerine getirmektedir (Özalan 2014: 211-219).

¹⁴ Burada anlatılmak istenen durum, başka bir ek türü ile mesela fiilimsi ekleri kategorisiyle karşılaştırılabilir: “*oku-ø-muş adam+ø+ø / yaz-ø-miş adam+ø+ø*” +mİŞ üst şeklinin çevre şartlarına göre alt şekillerle temsil edildiği bu örneklerdeki fonksiyonu *rivayet*dir.

¹⁵ Özellikle farklı şive ve ağızlarda görülebilecek bazı şekillerin (msl. *gelividim: geliverdim*) alt şekil olup olmadığı düşünülebilir. +*ver-* şeklinin farklı bir ağız bölgesinde +*vi-* biçiminde bulunuyor olması, o şeklin o ağız bölgesindeki tek şekilliliğini gösterir. Bu morfeimin belirli bir ağızda müstakil bir fiil veya bir ek olarak kullanılması ile standart dildeki kullanımları arasında fonemik bakımdan bir farkın olmadığı da düşünüldüğünde ayrı konuşma özelliklerine dayanarak bu şekillerin birer alt şekil oldukları söylenemez. Ayrıca bütün fiillerin tasvir ek fiili olarak kullanılma potansiyelinin olmasına rağmen bu işlevde yalnızca bir kısım fiillerin görülüyor olması, hareket içeriğine sahip kelimelerin başka hareket şekillerinden istifade edilerek nitelenmek istenmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bazı fiiller için başlama, bitiş ve bu ikisi arasındaki sürme zamanları söz konusu edilebilir. Bu duruma *gidedur-*, *gidekoy-* ve *öleyaz-* gibi örnekler verilebilir. Ancak tasvir edilecek her fiil için bahsedilen zamanlardan ayrı olarak bir de hareketlerin gerçekleşmesi için gerekli koşullar ya da hareketin nasıl gerçekleştiğinin ifade edilmesi gibi kullanışlar olduğunda farklı etkenler görülür.

Yapıyı meydana getiren nitelikler arasındaki ilişkilerden hareketle edinilen bilgi neticesinde tasvir ek fiili olarak kullanılan morfemlerin kelime sınıfından ek sınıfına geçen unsurlar olduğu görülmektedir.¹⁶

Anlam taşıma niteliğinden ayrılarak görev unsuru haline gelen bu morfemlerin müstakil bir fiil olarak yani sözlük elemanı iken sahip oldukları anlamların görevli morfem sınıfına geçtikten sonra icra ettikleri işlevlere etkilerinden de söz etmek mümkün olabilir. Yaklaşma fonksiyonu için genellikle +yaz- morfeminin kullanılmasını *yaklaşmak*, *yakın olmak* anlamlarına sahip *ya-* fiili ile ilişkilendirmek mümkün olmakla birlikte bu, bir kural halinde de değildir. Zira Türk dilinde bir şekil, birden fazla işlevi karşılayabilir ve bir işlev, birden fazla şekille icra edilebilir:¹⁷ “*Dolmuşa yetişmek için hızlı hareket etmesi gerekiyordu*”, “*Bütün ev suyla dolmuştu*.” Bu örneklerdeki –muş eki ilk cümlede yapım eki, ikinci cümlede ise sıfatfiil eki işlevinde kullanılmıştır. Zaten ekler, anlam üzerinden tasnif edilebilecek unsurlar değildir. Eklendikleri kelimeye ait işlevleri yerine getiren görev elemanlarıdır. Anlam ile ilişkileri kurulamayan ekler, kökenleri bakımından da sınıflandırılmamaktadır. Ancak eke ait bir şeklin daha eski bir şekille açıklanması mümkündür.

Tasvir ek fiili olarak kullanılan morfemlerin kelime sınıfından ek sınıfına geçerek işlev unsuru haline gelmesi bazı dil bilgisi çalışmalarında (Yiğitbaşı 2003: 373; Karaağaç 2012: 473; Hirik 2017: 213-214) da kendine yer bulmuştur.¹⁸ Başka bir çalışmada, söz konusu unsurların *birer ek gibi* kullanılarak oluştuğu ifade edilmiştir: “Çünkü tasvir fiilleri, hareket ifadesi taşıyan fiillerin, asıl anlamlarını daha sonra kaybederek kalıplaşmaları ve nihai olarak esas fiilin hareketini kılınış bakımından tamamlama görevini üstlenen birer ek gibi kullanılmasıyla olmuşlardır.” (Akar 2009: 28). Konuya fiilleştirme açısından yaklaşarak değerlendirmelerde bulunanlar da vardır:

“*Fiilleştirme ekiyle bir sözcüğü fiil yapmak yerine yardımcı fiille fiilleştirmek, dil kullanıcısının tercihi olarak değerlendirilmelidir. Ekle mi yoksa yardımcı fiille mi fiilleştirme yapılması gerektiği konusunda temayül açıktır; Türkçede öncelik, eklerdedir. Eklerle sözcük düzeyinde gerçekleştirilemeyen fiilleşme, ek işlevi kazandırılan fiillerle yapılmaktadır.*”¹⁹ (Gedizli 2013: 910).

¹⁶ Kelime kategorisinden ek kategorisine geçişin dilde başka örnekleri de mevcuttur: *yori- > yor*, *birle > +IA* vs.

¹⁷ Artvin ilinin bazı köylerinde +bil- morfeminin çok farklı bir işlevde kullanıldığı görülür: “*düşürebildim*”: “*kazara düşürdüm*” Ayrıca iktidar fonksiyonu, Türkçenin farklı bölge ve devirlerinde +u-, +bil-, +al- gibi şekillerle karşılanmıştır: “*boldı kuşlarğa bu sözün eyle hâl/kim hured anı kıla almas hayâl*” (Lisânü't-Tayr 3068); “*andın soñ héc kılu bilse, kaçan kim hécniñ emgeki tağı meşakkatı uluğ boldı erse, savâbı tağı derecesi hem uluğ boldı.*” (NF 270/6); *tep yarlıg-qadı tudu umadam* *ärkim tükämädi ärsiz idur men* (İKPÖ XXVII/3).

¹⁸ Karaağaç bu unsurların yardımcı fiil olmakla birlikte bir ek gibi çalıştığını ifade eder (2012: 473).

¹⁹ Bu ifadelerden önceki bölümde yer alan değerlendirmelerde yardımcı fiiller, müstakil bir kelime niteliği taşımayan aynı zamanda ek de olmayan ancak ek işlevinde kullanılan unsurlar şeklinde belirtilmiştir. Ancak nihai değerlendirmenin anlam üzerinden yapım eklerine benzetilerek yapıldığı da görülmektedir: “...*anlam açısından ne beraber kullandıkları isim ve isim işlevli yapı ve sözcüğün ne de kendisinin müstakil anlamını korurlar, bilakis yeni bir anlam göstermek ve ifade etmek için oluşurlar. Yardımcı fiilli yapılar, fiil gibi bir sözcük yapısında değildir, ama fiil işlevlidirler. Yardımcı fiiller, ek olmadıkları halde ek işlevi görürler; isimden, isim işlevli yapı ve sözcüklerden, fiil yapım ekleri (İFYE ve FFYE) gibi fiilleştirme yaparlar.*” (Gedizli 2013: 909).

Tasvir ek fiilin ait olduğu dil bilgisi kategorisinin ek sınıfı olabileceğine dair ortaya konan bu yaklaşımlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ancak sınıflandırma anlam üzerinden yapılarak yapım ekleri ile ilişki kurulmuş ve işlev fiilleştirme ile sınırlandırılmıştır. Oysa tasvir ek fiilleri ekleşmede asıl unsur konumunda olan kelimenin anlamını değiştirmemektedir. Ayrıca bu morfepler isim kategorisini fiil kategorisine aktarmakta yani *fiilleştirmektedir*. Dolayısıyla meselenin sadece *fiilleştirme* odağında ele alınması, tasvir ek fiillerinin tespitini güçleştirecek ve işlevlerini arka plana itecektir.

Sonuç

Zaman zaman ait olduğu gramer sınıfının *ek* olabileceğine dair sınırlı bir takım görüşler ileri sürülmüş olan tasvir ek fiilin dil bilgisi çalışmalarının çok büyük bir bölümünde kelimenin bir türü olarak değerlendirildiği görülmektedir. Tasvir ek fiili, kelime kategorisinden ek kategorisine geçen bir morfemdir. Eklendiği isim sınıfını fiil sınıfına aktaran ek fiillerin iki alt türünden birini temsil etmektedir. Bu ek sınıfının diğer alt türü de cevher ek fiilidir. Ek fiiller, ekleşme sırasında anlamı değiştirmeyen morfeplerdir. Anlam değiştirme görevini yerine getiren ek türü yapım ekidir. Tasvir ek fiili, ekleşmenin asıl unsuru olan fiilin hareketini tasvir etmesinden dolayı bu adla anılmaktadır. İsim fiil kategorileri, anlam işlev, şekil, asıl unsur yardımcı unsur, öncelik sonralık, dizim-dizi gibi karşılıklı ilişkiler neticesinde bir ek türü olduğu görülen tasvir ek fiili Türkçenin ilk yazılı eserlerinden günümüze kadar çok zengin işlevleri karşılayan görev unsurlarıdır.

Çalışmada varılan bu sonuca Türk dilinin isim ile fiil ve kelime ile ek kategorileri arasında yaptığı kesin ayrımın takip edilmesiyle ulaşılmıştır. Türk dilinin yapısının belirli prensipler vasıtasıyla kurallı işleyen ekleşme düzenine dayandığı bilgisinden hareket edilerek kesin çizgilerle ayrılan kategorilerin takip edilmesi gramerimizin sorunlu görülen diğer alanlarında da uygulanmalıdır. Bu sayede problem haline gelen konuların çözümü ve zaman zaman ortaya çıkan öznel değerlendirmelerin nesnel bir gerçekliğe dönüşmesi sağlanabilecektir.

Kaynaklar

- Ağca, Ferruh. (2013). “Türk Budist Çevresi Metinlerinde Bir Gramerleşme Örneği Olarak arıtı Sözcüğü”, *Türkbilgi, Dursun Yıldırım Armağanı*, 63-74.
- Ağca, Ferruh. (2015). “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri”, *Dil Araştırmaları*. 16, Bahar, 83-101.
- Akar, Ali. (2009). “Bodrum Ağızlarında Şimdiki Zamanda Süreklilik Bildiren Bir Tasvir Fiili: {-I gat-}”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, Mustafa. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aydemir, İbrahim Ahmet. (2015). “Güney Sibiry Türkçesinde Zarf-Fiilli Yapıların Gramerleşmesi Hakkında”. *Türkbilgi*. 29, 89-100.
- Bacanlı, Eyüp. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Daşdemir, Muharrem. (2014). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*. Erzurum: Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık.
- Delice, H. İbrahim. (2007). *Türkçe Sözdizimi (3. bs.)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demir, Necati. (2014). “Eski Türkiye Türkçesinde Tasvir Fiilleri” *Dil, Tarih, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları 1*, Ülker Şen, Özkan Aydoğdu (hzl.). Ankara: Edge Akademi.
- Demir, Nurettin. (1996). “Birleşik Fiiller ve Vurgu: -iver- Şeklinin Görevlerini Tespitte Vurgunun Rolü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1994, 83-94.
- Demir, Sema A. (2013). “Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller”, *Türkbilgi*. 26, 67-90.
- Demirel, Ezgi. (2015). “Gramerleşme Süreçleri Bakımından Nevādirü’ş-Şebāb’da Tasvirî Fiiller”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 10/8, Spring, 819-834.
- Gabain, Annemaria Von. (1988). “Türkçede Fiil Birleşmeleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1953, 16-28.
- Gedizli, Mehmet. (2013). “Türkçede Yardımcı Fiillerin Morfo-Semantiği ve İşlevi”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/13, Fall, 897-914.
- Gökçe, Faruk. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Fiil Birleşmeleri (Oğuz Türkçesine Dayalı Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Güner, Galip. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hirik, Erkan. (2017). “Türkiye Türkçesinde Eşzamandalık”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 60, 205-226.
- Karaağaç, Günay. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla. (2005). *Türkçede Söz Dizimi (9. bs.)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kirişçioglu, Fatih. (2008). “Saha Türkçesindeki Tasvirî Fiiller Üzerine - I” [Bildiri]. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, (24-27 Haziran 2008). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Korkmaz, Zeynep. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- İlhan, Nadir. (2001). “Birleşik Fiil Kuruluşunda A-I-U Ünlüleri”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 596, Ağustos, 177-182.
- Nazarov, Zafar. (2005). “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Fiillerin Leksik-Gramer Özellikleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 28, 83-89.
- Özalan, Uluhan. (2014). *Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE.
- Özkan, Mustafa. (2009). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi* (3. bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Salan, Erkan. (2014). “Türkçede Bir Gramerleşme Örneği: -soñ < soñ”. *Dil Araştırmaları*. 14, Bahar, 97-117.
- Sarı, Mustafa. (2000). “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması”. *Türkoloji Dergisi*. 13, 227-243.
- Şahin, Hatice. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, Savaş. (2012). “Türkmen Türkçesinde Tasvir Fiilleri ve Tasvir Fiillerinde Kullanılan Yardımcı Fiiller”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(1), 177-190.
- Şen, Serkan. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tan, Ali. (2010). *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2017). *Türk Dil Bilgisi Toplantıları -Birleşik Fiil- Bidiriler ve Tartışmalar* (6 Haziran 2014). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, Zikri. (2016). “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları” [Bildiri], *Türk Dil Bilgisi Toplantıları – V Türk Dilinde Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu*. İstanbul.
- Uçar, Filiz Meltem. (2016). “Çağatay Türkçesinde Tasvir Fiilleri”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 32, 21-56.
- Yığıtbaşı, Hatice.(2003). “Bugünkü Uygur Türkçesinde Birleşik Fiiller”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1999, 42, 365-380.